

Пізнавальна діяльність учнів різного шкільного віку у навчанні

У статті розглядається структура пізнавальної діяльності, акцентується увага на феномені пізнавальної діяльності і її вікових відмінностях у школярів. Аналізуються експериментальні показники.

Ключові слова: пізнавальна діяльність, структура, феномен, вікові відмінності, навчальна діяльність, мотиваційний компонент.

В статье рассматривается структура познавательной деятельности, акцентируется внимание на феномене познавательной деятельности и её возрастных отличиях у школьников. Анализируются экспериментальные показатели.

Ключевые слова: познавательная деятельность, структура, феномен, возрастные отличия, учебная деятельность, мотивационный компонент.

Актуальність. У молодшому шкільному віці для розвитку пізнавальної діяльності як феномена важливу роль відіграє саме навчальна діяльність, розвиток її структурної організації в процесі навчання. У перші шкільні роки закладаються основи прийомів і навичок розумової роботи, формується ставлення учня до школи, до навчання, – тобто формується структура навчальної діяльності, її операційний, мотиваційний і особистісний компоненти. Не сформовані у свій час, ці компоненти не тільки серйозно перешкоджають успішному оволодінню знань, але значно гальмують розвиток особистості школяра.

Структурна організація пізнавальної діяльності учнів різного шкільного віку. Розвиток інтелектуальної сфери – операційного компоненту учбової і пізнавальної діяльності

У чисельних працях радянських психологів експериментально доведено, що спеціальна організація навчального процесу – це активізація формування раціональних прийомів пізнавальної діяльності, способів теоретичного узагальнення, її самостійності, творчих компонентів (Давидов В.В., 1972; Кабанова-Меллер Е.И., 1968, Матюшкін А.О., 1972; Тализіна І.Ф., 1975; Якиманська І.С., 1980).

Взаємозв'язок між пізнавальною та інтелектуальною діяльностями розкрив С.Л. Рубінштейн. Він зазначав, що мислительна діяльність – неперервний процес. Досягнутий рівень розвитку мислення учня розширює можливості засвоєння ним знань (пізнавальної діяльності), що призводить до необхідності її змін, ускладнення. Це, в свою чергу, основа для подальшого розвитку мислення. Така залежність пізнавальної діяльності та інтелектуальної діяльності не однобічна: засвоєння знань і розумовий розвиток – діалектичний процес, в якому причина і наслідок неперервно змінюються. Без неперервного розумового розвитку учнів не існує справжнього засвоєння знань, тобто не розвивається пізнавальна діяльність. Мислительні вміння і навички детермінують можливість засвоєння навчального і позанавчального матеріалу, тобто широку пізнавальну діяльність учня.

Для інтелектуального розвитку дитини важливе значення має пам'ять, яка є необхідною ланкою як навчальної, так і пізнавальної діяльності. Пам'ять накопичує враження про навколишній світ, слугує основою для набуття знань (пізнавальної діяльності), вмінь, навичок (інтелектуальної, пізнавальної та навчальної діяльності). Мнемічні дії будуються на основі мислительної діяльності, опанування смислової структури інформації, яка підлягає засвоєнню.

Розвиток логічної пам'яті впродовж шкільного віку виявляється у збільшенні використання кількості допоміжних засобів запам'ятовування. Вирішальні зрушення у розвитку пам'яті відбуваються у юнацькому віці.

У реальній педагогічній практиці зустрічаються учні підліткового і навіть старшого шкільного віку, які рідко використовують прийоми логічного запам'ятовування. Загалом, “зазубрюючи” матеріал, вони зазнають серйозних утруднень в ситуаціях запам'ятовування великого обсягу складного матеріалу, при цьому становлення пізнавальної діяльності, як здебільшого мотиваційного феномена, починає гальмуватися.

Як підсумок зазначимо, що про інтелектуальний розвиток можна судити за показниками сформованості прийомів і навичок розумової діяльності (вміння узагальнювати, класифікувати, діяти в умі, усвідомлювати засоби розв'язання різних класів задач, добре запам'ятовувати і логічно осмислю-

вати матеріал т. ін.). Ці вміння мають відповідати віковим нормативам.

Розвиток мотиваційно-потребової сфери – мотиваційного компонента навчальної і пізнавальної діяльності

Перша потреба, яку слід цілеспрямовано формувати і засоби виховання якої мають бути закладені в навчальних програмах – це пізнавальна потреба. Пізнавальна потреба активізує думку, спрямовує пізнавальну діяльність, збуджує пізнавальне, а також емоційно-почуттєве ставлення до навчального матеріалу, робить навчання осмисленим і цікавим.

Досліджуючи віковий аспект розвитку особистості школяра, Л.І.Божович у своїх працях відмічала, що пізнавальна потреба розвивається від елементарної жаги вражень, що вже виявляється у малюків до цілеспрямованої пізнавальної діяльності дорослої людини [2].

Пізнавальна діяльність – це особливий феномен, що утворюється і розвивається переважно на мотиваційній і позадовільній саморегуляції.

Вікові особливості пізнавальної діяльності проявляють себе тим, що у **молодших школярів** пізнавальна діяльність виявляється у вигляді любові до знань, яка досягає свого найвищого розвитку у старшому підлітковому віці.

Підлітковий вік характеризується тим, що пізнавальна діяльність, як допитливість, не тільки відіграє особливу роль у становленні мислення підлітка, але і стає базою розвитку його пізнавальних інтересів упродовж усього періоду навчання.

У старшому шкільному віці спостерігається поступовий перехід до цілеспрямованого здійснення пізнавальної діяльності, досягнення учнем вищих рівнів її сформованості – самостійного і творчого. Цілеспрямована пізнавальна діяльність старшокласника і є, з одного боку, вищим рівнем пізнавальної потреби, з іншого – засобом її задоволення. Здебільшого вона розвиває інтелектуальну сферу і формує особистість. У роботах Шардакова М.М. (1963), Морозової Н.Г. (1961), Щукіної Г.І. (1971), Юркевич В.С. (1984) обґрунтовується та думка, що, щоб спромогтися від учнів більш ефективного засвоєння знань, слід цілеспрямовано формувати в учнів саме пізнавальну потребу (мається на увазі – пізнавальну діяльність), а не мати опертя на існуючі потреби та інтереси.

Ще одна суттєва потреба людини – це досягнення успіху в тій діяльності, якою вона займається – потреба в активності,

успіху. Пізнавальна потреба і потреба у досягненні успіху в навчальній діяльності – дві необхідні внутрішні умови, що забезпечують успішність навчальної діяльності.

Рівень домагань і самооцінка – ці психологічні утворення особистості учня детермінують задовільнення потреби у самоствердженні. Їх неадекватний розвиток депривують цю потребу. В нашому дослідженні ми розглядаємо їх як складові особистісного компонента навчальної діяльності, а також і пізнавальної діяльності учня.

Самооцінка зумовлює розвиток потреби в успіху і рівень домагань – потребу в самоствердженні. Рівень домагань – прагнення в досягненні цілей; бажаний рівень самооцінки. Поняття “рівень домагань” охоплює: 1) глибинне ставлення учня до себе як до особистості; 2) реальний прояв результативності тієї чи іншої діяльності через певний рівень вимог до себе. Найбільшої ефективності навчальна діяльність досягає при адекватній, стійкій, гармонійній самооцінці та високому, але не завищеному рівні домагань.

У нашому дослідженні саморегуляція – це складова особистісного компонента навчальної діяльності і пізнавальної діяльності. Саморегуляція розглядається нами як один із проявів особистісної активності, базується на самостійності і розвиненому вольовому компоненті. Саморегуляція властива вищим рівням розвитку навчальної діяльності і саморегуляція на позадовільному рівні характерна для пізнавальної діяльності й виявів пізнавальної активності. Саморегуляція – вміння учня організувати свою діяльність і поведінку, вона має таку структуру:

- 1) чітка постановка мети діяльності;
- 2) вибір способів реалізації діяльності;
- 3) контроль за ходом виконання діяльності;
- 4) порівняння результатів з тим, що було заплановано.

Морально-етичну саморегуляцію ми розглядаємо як вид саморегуляції будь-якої, в тому числі і пізнавальної діяльності. Розвитку морально-етичної саморегуляції сприяє і ціле-спрямована виховна робота вчителя, коли вчитель розповідає учням про основні християнські чесноти та протилежні їм за змістом вади, зокрема виховує смиренність, любов до ближнього і розповідає, що гордовитість, ненависть до ближнього і безмежна любов до себе є негативними якостями; виховує

добррозичливість, любов до ближнього і намагається припинити розвиток заздрощів, спрямовує зусилля на розвиток таких моральних якостей як лагідність, працелюбність, чесність, правдивість, щирість і гальмує прояви гнівливості, лінощів, брехливості, нещирості (подвійної поведінки) т. ін.

Розвиток емоційної сфери, тобто особистісного компонента навчальної і пізнавальної діяльності учнів

Стабільне позитивне емоційне самопочуття – суттєвий показник якості навчання і виховання. Наявність позитивного емоційного самопочуття свідчить про те, що учень став на шлях психічного розвитку, тобто він досягає задовільненості основних базових потреб особистості. Навпаки, наявність стійкого негативного емоційного самопочуття свідчить про те, що найважливіші потреби, пов'язані з внутрішньою позицією школяра, не задовільнені.

Одна із форм емоційного неблагополуччя – шкільна тривожність, що виявляється здебільшого у схильності учня переживати об'єктивно нейтральні шкільні ситуації як загрозливі, передусім для його самооцінки, інтересів, цінностей і уявлення про себе. Тривожність блокує формування справжньої пізнавальної мотивації у молодших школярів, розвиток творчості, самоактуалізації (Алхазішвілі А.А., Імедадзе Н.В., 1969; Амонашвілі Ш.О., Дусавицький А.К., 1982, та ін.).

На думку І.В.Дубровіної мотиваційно-потребова сфера включає в себе певний рівень розвитку інтересів, мотивацію пізнавальної і навчальної діяльності; потреби в самовихованні і саморегуляції, потребу в емоційному благополуччі (**задовільненість базових особистісних потреб**). Мотиви детермінують становлення і розвиток навчальної і пізнавальної діяльності й визначають її сутність, психологічний рівень розвитку.

Чи відбувається розвиток особистості школяра в процесі навчальної і пізнавальної діяльності, можна вважати за показниками таких критеріїв:

- 1) певний рівень розвитку самооцінки (адекватна – неадекватна);
- 2) певний рівень розвитку упевненості учня у своїх силах (впевненість – невпевненість);
- 3) певний рівень емоційного самопочуття (емоційне благополуччя – емоційне неблагополуччя), через що детермінується емоційне ставлення до себе і до інших людей (лагідність

або гнівливість; доброзичливість, любов до ближнього або заздрість, ненависть; смиренність, повага до людей або гордоці, занадта самоповага у поєднанні із зневажливим ставленням до людей; моральна чистота, щирість або моральна нечистота, неправдивість, подвійна поведінка, нещирість);

4) певний рівень розвитку якостей, необхідних для успішного оволодіння знаннями (лінощі або працелюбність, активність або пасивність, організованість або неорганізованість, відповідальність або безвідповідальність т. ін.).

Описання побудови експериментального дослідження

Для проведення емпіричного експериментального дослідження нами були використані такі методики:

Методика експертної оцінки “Пізнавальна діяльність школярів” (для учнів молодшого шкільного, підліткового, старшого шкільного віку) (методика автора).

Методика експертної оцінки “Моральний потенціал особистості” (для учнів молодшого шкільного, підліткового, старшого шкільного віку) (методика автора).

Методика діагностики міжособистісних стосунків “Інтерперсональний діагноз Лірі” (учні всіх вікових категорій).

Методика діагностики рівня емоційного вигорання Бойка (учні підліткового віку, учні старшого шкільного віку) – методика адаптована для учнів підліткового і старшого шкільного віку.

Методика діагностики емоційної сфери – САН (самопочуття, активність, настрої) (учні всіх вікових категорій).

Методика діагностики самооцінки Дембо-Рубінштейн в модифікації А.М. Прихожан (спрощений варіант – молодші школярі; розширений варіант – підлітки, учні старшого шкільного віку).

Методика діагностики самооцінки психічних станів (за Г. Айзенком) (учні всіх вікових категорій).

Методика діагностики самоактуалізації особистості – опитувальник особистісної орієнтації Е. Шострома (спрощений варіант – для учнів молодшого шкільного, підліткового, старшого шкільного віку; розширений варіант методики – для старшокласників (САМОАЛ)).

Методика Хоменко З.І. “Самооцінка самопочуття учнів у школі і у вчителів з різним стилем спілкування” (учні молодшого шкільного, підліткового, старшого шкільного віку).

Методика Дж. Рензулі “Поведінкові характеристики розумово обдарованих дітей” (учні молодшого шкільного, підліткового, старшого шкільного віку).

Порівняння кореляційних зв’язків пізнавальної діяльності і якостей особистості учнів різного шкільного віку

Висновки 1. Перший ранг кореляцій (+0,9)

А. Сформованість пізнавальної діяльності у школярів молодшого шкільного віку (наприкінці молодшої школи) за даними кореляційного аналізу має найщільніші зв’язки із середнім показником пізнавальної активності. Серед необхідних складових пізнавальної активності важливу роль у становленні пізнавальної діяльності має пізнавальна надситуативність.

Б. У становленні пізнавальної діяльності підлітків найважливішу роль відіграє розвиток пізнавальної активності і рівень задоволеності базових потреб особистості. Вираженої значущості у підлітковому віці щодо розвитку пізнавальної діяльності набуває також саморегуляція.

В. Середній показник пізнавальної активності має значущий позитивний вплив на становлення пізнавальної діяльності учнів раннього юнацького віку. Серед визначальних складових пізнавальної активності найважливішим за впливом на становлення пізнавальної діяльності учнів раннього юнацького віку є сформованість саме пізнавальної надситуативності.

Висновки 2. Другий ранг позитивних кореляцій (+0,8)

А. Для молодших школярів друге місце за позитивним впливом на становлення пізнавальної діяльності займають пізнавальна ініціатива, саморегуляція, пізнавальна потреба.

Б. Значний вплив на розвиток пізнавальної діяльності підлітків мають такі моральні якості, як гордощі, що свідчить про загалом неправильні моральні орієнтації підлітків і про хибні виховні вподобання розвитку пізнання учнів підліткового віку, але також і те, що й позитивні моральні якості, такі, як працелюбність і поміркованість у своїй поведінці (стосовно добрих і злих вчинків), також сприяють розвитку пізнавальної діяльності.

В. На другому місці за значущим позитивним впливом на становлення пізнавальної діяльності учнів раннього юнацького віку є сформованість пізнавальної ініціативи, сформованість

самостійності та сформованість здібності до прояву пізнавальної активності.

Висновки 3. Третій ранг позитивних кореляцій (+0,7)

А. На третьому місці за впливами на становлення пізнавальної діяльності молодших школярів визначаються критерії таких психічних якостей, як загальний рівень поведінкових пріоритетів (характеристик) розумово обдарованої особистості, сформованість мотиваційних характеристик. Також для становлення повноцінної пізнавальної діяльності молодших школярів важливим моментом є високий рівень задоволеності базових потреб особистості (в любові, в самоствердженні, в активності та успіху, у надіях на краще, перспективі).

Б. На третьому місці по значущості для становлення пізнавальної діяльності підлітків є задоволеність потреб в перспективі, надіях на краще, мріях, у любові та в стійкій позитивній причетності. Важливою для підлітків є також задоволення потреби в самоствердженні. Крім того, необхідно розвивати пізнавальні здібності, зокрема – здібність до мисленнєвого перенесення, а також глибинну пізнавальну мотивацію. Важливим для становлення пізнавальної діяльності підлітків є розвиток позитивного морального потенціалу і такої особистісної якості, як самокритичність.

В. Третє місце за позитивним впливом на розвиток пізнавальної діяльності старшокласників мають здібність до мисленнєвого перетворювання, пізнавальна потреба, задоволеність базових потреб особистості взагалі і, зокрема, таких потреб, як потреба в активності та успіху, потреба в любові. Важливе значення має також виховання поведінкових пріоритетів розумово обдарованої особистості, розвиток самоактуалізації.

Висновки 4. Четвертий ранг позитивних кореляцій (+0,6)

А. Для молодших школярів четвертий ранг позитивних впливів на пізнавальну діяльність займають потреба в перспективі, надіях на краще, мріях; поміркованість стосовно добра і зла у власних вчинках, душевна чистота (чесність, щирість, порядність), самокритичність, сформованість позитивного морального потенціалу особистості, розвиток творчості. Тобто, як бачимо, для молодших школярів четвертий ранг позитивних значущих впливів на становлення пізнавальної діяльності, тобто коефіцієнти кореляції (+0,600**) –

це, перш за все, задоволеність базової потреби в перспективі, самокритичність і позитивні моральні риси – вони відіграють у становленні пізнавальної діяльності молодших школярів ту саму роль, що і творчі здібності.

Б. Для підлітків четвертий ранг позитивного впливу на становлення пізнавальної діяльності займає загальний показник поведінкових пріоритетів розумово обдарованої особистості.

В. Для старшокласників четвертий ранг позитивного впливу на становлення пізнавальної діяльності займає розвиток пізнавальних та лідерських здібностей, а також рівень самоактуалізації як творчого самовияву.

Висновки 5. П'ятий ранг позитивних кореляцій (+0,5)

А. На п'ятому місці за позитивним впливом на становлення пізнавальної діяльності молодших школярів перебувають: задовільненість потреб в активності та успіху, в самоствердженні, а також лідерські здібності (по Дж.Рензуллі) та лагідність як позитивна моральна якість, що протилежна гнівливості.

Б. На рівні п'ятого рангу на становлення пізнавальної діяльності підлітків позитивно впливають моральні риси – лагідність і смиренність, а також розвиток творчих здібностей. Хоч ці впливи і займають п'яте місце за рангами впливу на пізнавальну діяльність, але зв'язки мають вищий рівень значущості.

В. На п'ятому місці за позитивним впливом на пізнавальну діяльність старшокласників визначаються такі якості, як мотиваційні характеристики (по Дж. Рензуллі), тобто глибинна пізнавальна мотивація, творчі здібності (по Дж. Рензуллі), працелюбність.

Висновок 7. Негативні кореляції (-0,5)

Стосовно негативних впливів на розвиток пізнавальної діяльності загальним для учнів всіх вікових категорій є те, що на пізнавальну діяльність негативно впливають лінощі. Але у молодших школярів негативно впливають (на значущому рівні) і інші якості, а саме: нестриманість, схильність до непрямой поведінки (нещирість), загальний рівень розвитку негативного морального потенціалу. Отже, під час формування пізнавальної діяльності учнів варто приділяти багато уваги разом із формуванням операційного компонента пізнавальної діяльності

також особистісному компоненту (особливо – вихованню моральних якостей).

Висновки 8. Негативні кореляції (-0,4)

А. У молодших школярів на пізнавальну діяльність негативно впливають гнівливість як моральна негативна риса та ригідність як негативна риса темпераменту (-0,4).

Б. На становлення пізнавальної діяльності підлітків негативно позначаються такі моральні якості особистості, як гнівливість та заздрощі, а також високий рівень тривожності (-0,4).

В. Що ж стосується старшокласників, то в них на пізнавальній діяльності негативно позначається переважно стан їхнього самопочуття на заняттях у педагогів з авторитарним стилем спілкування -0,434* r=0,028.

Підсумок. Можна узагальнити, що учням усіх вікових категорій має бути притаманна пізнавальна активність як розвитковий стимул пізнавальної діяльності. Вікові відмінності у становленні пізнавальної діяльності школярів підтверджуються і на експериментальному рівні. Їх необхідно вивчати і враховувати в процесі навчання й виховання школярів.

Список використаних джерел

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. – М., 1982. – 192 с.
2. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. М., 1968. – 464 с.
3. Кон И.С. Психология старшеклассника: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1980. – 192 с.
4. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л.М. Проколієнко. – К.: Рад. школа, 1989.
5. Мар'яненко Л.В. Роль пізнавальної активності та інших особистісних чинників в розвитку пізнавальної діяльності учнів різного шкільного віку // Психолого-педагогічні умови розвитку особистісної активності в освітньому просторі: Моногр. / С.Д. Максименко [та ін]; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К.: Інформаційно-аналітичне агенство, 2008. – С.307-344.
6. Немов Р.С. Психология: Учебник для студентов высш. пед. учебных заведений: В 3 кн. – Кн. 2: Психология образования. – 3-е изд. – М.: ВЛАДОС, 1997.

7. Особенности обучения и психического развития школьников 13-17 лет: (Педагогическая наука – реформе школы) / Под ред. И.В. Дубровиной, Б.С. Круглова. – М.: Педагогика, 1988. – 192 с.
8. Юркевич В.С. Одарённый ребёнок: иллюзии и реальность: Кн. для учителей и родителей. – М.: Просвещение, Учебная литература, 1996. – 136 с.

The author analyses the structure of cognitive activity and emphasizes the phenomenon of cognitive activity and its age distinctions of pupils. Experimental rates are analyzed in the article.

Key words: cognitive activity, structure, phenomenon, age peculiarities, educational activity, motivational component.

Отримано: 03.02.2009

УДК 371,132:78

І.Г. Маринін

Формування готовності майбутнього вчителя музики до педагогічної діяльності у шкільному народно- інструментальному колективі

У статті подано компонентну структуру готовності майбутнього вчителя музики до педагогічної діяльності у шкільному народно-інструментальному колективі.

Ключові слова: педагогічна діяльність, компонентна структура готовності, шкільний народно-інструментальний колектив.

В статье рассмотрена компонентная структура готовности будущего учителя музыки к педагогической деятельности в школьном народно-инструментальном коллективе.

Ключевые слова: педагогическая деятельность, компонентная структура готовности, школьный народно-инструментальный коллектив.

Сучасна наукова література вирізняє три найзагальніших ракурси вивчення проблеми готовності особистості: психо-